

Тема 5. Соціальні основи політики

План лекції

1. Соціальні групи як суб'єкти політики.
2. Соціальна стратифікація і мобільність.

Вивчення питання про соціальні основи політики доцільно почати з ознайомлення з поняттям “суб'єкти політики”. Під суб'єктами політики розуміються учасники політичного процесу, здатні діяти вільно і самостійно. Самостійність означає, що в суб'єкта є свої потреби й інтереси, що виділяють його серед інших діючих осіб і їм усвідомлюються. Така самосвідомість учасника політичного життя – застава його волі. Воля означає можливість суб'єкта визначати мету своїх дій, вибирати засоби її досягнення, формувати свій курс. Без волі вибору не може бути і волі дій.

У політичній науці виділяють кілька видів суб'єктів політики. **Перший вид** – це *безпосередні учасники політичного життя*: держава, партії, лідери, громадські організації і рухи. Саме вони постійно обертаються на політичній арені, з ними масова свідомість зв'язує політику.

Однак у політиці одержують вираження інтереси і вимоги не тільки безпосередніх суб'єктів, але і великих соціальних груп і спільнот (класів, станів, міжкласових і внутрішньокласових груп і т.д.). Це **другий вид** суб'єктів політики.

Третій вид можна знайти, лише пильно вдивившись у функціонування політичних організацій. Наприклад, в уряді, інших державних органах не усі мають реальну можливість впливати на політику, у партіях рішення виробляються, а часто і приймаються дуже вузькою групою осіб. Про такі групи, що виділяються в політику своєю здатністю концентрувати могутність влади, і йде мова. До них відносять політичну еліту і бюрократію.

Досліджуючи вказане питання, необхідно звернути увагу на роль соціальних спільнот у політиці. Політика – сфера зіткнення групових інтересів, потреб, позицій. Розходження в інтересах соціальних груп, їхнє прагнення до найбільш повного задоволення своїх інтересів породжує політичну боротьбу і саму сферу політики. Саме цим визначається увага політологів до проблеми соціальних груп. На думку деяких західних політологів, серед колективних учасників політичних дій можна виділити три категорії спільнот: *класові, територіальні і корпоративні*.

У західній політології традиційним став розподіл сучасного суспільства на *чотири класи*: а) вищий клас – люди, що володіють власністю, здійснюють безпосередній контроль за її розпорядженням; б) середній клас представлений службовцями і професіоналами; в) робітники – люди, зайняті переважно промисловою фізичною працею; г) селяни.

В основі формування *територіальних спільнот* лежить єдність, що виникає як наслідок географічної, просторової чи історичної близькості. Приналежність до територіальної спільноти усвідомлюється людиною з особливою гостротою, тому конфлікти між такими групами бувають надзвичайно жорстокими. Згадаємо вітчизняні і закордонні міжнаціональні конфлікти, що нерідко переростають у війни.

Корпоративні спільноти утворюються людьми, що займаються однаковою чи близькою за своїм характером діяльністю, це професійні групи. На базі спільнот формуються політичні інтереси, що об'єктивно виростають з їхнього життєвого положення. З надр соціальних спільнот виходять і політичні партії, об'єднання, рухи. Партії і рухи поєднують найбільш активних представників соціальних груп. Вплив соціальних спільнот на політику виявляється в масових акціях: страйках, мітингах,

маніфестаціях, а також у підтримці чи її відсутності стосовно держави, його політики. Держава, партії, проводячи конкретний політичний курс, потребують підтримки своїх дій.

Соціальні спільності як суб'єкти політики, мають специфічні властивості:

- 1) політичні інтереси спільності мають взаємозв'язок з економічними й іншими її інтересами;
- 2) ступінь згуртованості і єдності соціальної групи;
- 3) рівень її політичного розвитку, виражений у здатності до створення своїх організацій і умінні відстоювати свої інтереси;
- 4) наявність чи відсутність політичних лідерів, авторитетів, характер їхнього зв'язку зі своїми прихильниками;
- 5) стратифікаційне положення соціальної групи, її місце в ієрархії соціальних груп, яким значною мірою визначається політичний вплив групи. Наявність масових та "знедолених" від офіційного політичного процесу груп, наприклад національних меншостей, обумовлює нестабільну ситуацію, здатну викликати за певних умов вибухи і конфлікти;
- 6) політична "вага" групи: чи враховуються її інтереси в державній політиці чи ні, якщо враховуються, то яким чином і в якому ступені;
- 7) тип і характер політичної свідомості, політичної культури, властивий даній групі, що має сильний вплив на визначення цілей дій і її поведінку, схильність до використання тих чи інших засобів у політичній діяльності (наприклад, застосування насильства).

Сукупність цих властивостей дає можливість мати уяву про вигляд соціальної спільності як суб'єкта політики.

Друге питання пов'язане з характеристикою процесу стратифікації та наявною динамікою, яка притаманна соціальним групам. Соціальні зв'язки з'єднують індивідів у визначені стійкі об'єднання, групи, що характеризуються різними ознаками, диференціюються за різними критеріями. Це можуть бути стать, вік, професія і т.д.

При цьому ми бачимо, що як окремі люди, так і групи займають у суспільстві нерівне положення. Нерівність – характерна риса будь-якого суспільства. У соціології одне з перших пояснень нерівності дав Е. Дюргейм у роботі „Про поділ суспільної праці”. Висновок автора полягає в тому, що різні види діяльності по-різному оцінюються в суспільстві. Відповідно, вони утворюють визначену ієрархію. Таким чином, суспільство не просто диференційоване, а ієрархічно структуроване за принципом „вище – нижче”.

Аналіз вертикального розшарування суспільства знаходить висвітлення в теорії стратифікації. Саме поняття „стратифікація” прийшло в соціологію з геології, де „страта” означає геологічний шар. Дане поняття достатньо вдало передає зміст соціальної диференціації.

Критерії організації нерівності можуть бути різними. У нас довгі роки панувала класова теорія, заснована на одномірному підході до аналізу соціальної диференціації, де визначальним критерієм виступає відношення до власності, до засобів виробництва. Звідси на різних етапах розвитку суспільства виділялися як основні класи імущих і незаможних: раби і рабовласники, селяни і феодалі, пролетарі і буржуа.

Майнова нерівність породжує економічну диференціацію, нерівність у володінні владою свідчить про політичну диференціацію, поділ за родом діяльності, що розрізняється рівнем престижу, дає підставу говорити про професійну диференціацію. Отже, **соціальну стратифікацію** можна визначити як структуровану систему соціальної нерівності, у якій індивіди і соціальні групи ранжовані відповідно до займаного в суспільстві соціальним статусом.

Займана індивідом чи групою соціальна позиція припускає відповідні „нагороди”: влада, привілеї, матеріальні блага і т.д. У реальній дійсності не завжди має місце ця відповідність. Тоді ми зіштовхуємося з явищем статусної несумісності. Суб'єктивно вона

сприймається як несправедливість і має негативні соціальні наслідки: гальмує прогресивний розвиток суспільства, дестабілізує його.

Яскравим прикладом статусної несумісності може служити положення інтелігенції в сучасній Україні. Соціально стратифіковане суспільство з його численними шарами можна представити у вигляді вертикальної структури з трьома рівнями, що у сучасній соціології називають класами (на відміну від страт класи характеризуються цілим рядом визначених ознак і критеріїв). Це – вищий, середній і нижчий класи.

Вищий клас звичайно складає невеликий відсоток населення (не більш 10%). З одного боку, він володіє могутніми коштами впливу на політичну владу. З іншого, його інтереси, головними з яких є збереження і збільшення накопиченої власності, постійно зіштовхуються з інтересами іншої частини суспільства.

За загальним визнанням соціологів, що підтверджується життям, центральне місце в соціальній структурі сучасного суспільства займає середній клас. Можна виділити основні ознаки приналежності до **середнього класу**: 1) наявність власності у вигляді накопиченого майна чи існуючого як джерело доходу; 2) високий рівень освіти (як правило, вища чи середня спеціальна), що можна охарактеризувати як інтелектуальну власність; 3) прибуток, розмір якого коливається навколо середнього рівня по країні; 4) професійна діяльність, що має досить високий престиж у суспільстві.

У нижчій частині соціальних сходів знаходиться **нижчий клас**. До нього відносяться ті категорії населення, що не володіють власністю, зайняті низькокваліфікованою працею, з доходом, що визначає їхнє положення на межі бідності чи нижче рівня бідності. Сюди ж відносяться групи, які не мають постійного заробітку, безробітні, декласовані елементи.

Аналіз ієрархічної структури суспільства показує, що вона не є застиглою, у ній постійно відбуваються коливання і переміщення, як по горизонталі, так і по вертикалі.

Коли ми говоримо про зміну соціальною групою чи індивідом соціальної позиції, ми маємо справу із **соціальною мобільністю**. Вона може бути *горизонтальною* (при цьому використовується поняття соціального переміщення), якщо здійснюється перехід в інші професійні або інші групи, рівні за статусом. *Вертикальна* (висхідна) мобільність означає перехід індивіда чи групи на більш високу соціальну позицію з великим престижем, прибутком, владою.

Можлива також спадна мобільність, що припускає рух до більш низьких ієрархічних позицій. У стабільні періоди соціальна мобільність зростає у процесі структурної перебудови економіки. При цьому важливим „соціальним ліфтом”, що забезпечує вертикальну мобільність, виступає освіта.

План семінарського заняття

1. *Предмет та об'єкт теорії політики. Структура теорії політики.*
2. *Зв'язок загальної теорії політики з іншими політичними науками.*
3. *Функції політичної науки.*

Література

Андрєєв С. Політичні інтереси і політичні відносини // Соціально-політичні науки. – 1991. – № 6.

Андрусишин Б. Соціальні конфлікти в Україні: спроба ретроспективного аналізу // Сучасність. – 1994. – № 2.

Волович В., Макєєв С. Соціальна стратифікація і політика // Політична думка. – 1993. – № 1.

Гиденс Э. Стратификация и классовая структура // Социс. – 1992. – № 9.

- Головаха Е., Пухляк В. Політична соціалізація у посткомуністичній Україні // Політична думка. – 1994. – № 2.
- Козловець М. На горизонті – середній клас // Віче. – 1995. – № 7.
- Козирев Ю. Социальная стратификация в человеческом измерении // Философская и социологическая мысль. – 1992. – № 2.
- Комаров М. Социальная стратификация и социальная структура // Социс. – 1992. – № 7.
- Мешков П. Бюрократизм и бюрократия в системе социально-политических отношений // Социально-политические науки. – 1992. – № 1.
- Руткевич М. Социальная поляризация // Социс. – 1992. – № 9.

Теми рефератів

- 1. М. Вебер і К. Маркс про соціальні джерела політичної влади.*
- 2. Динамізація процесів соціальної диференціації: причини і наслідки в політичній сфері.*
- 3. Соціальна справедливість: реальні протиріччя і їхнє відображення в політику.*
- 4. Проблеми соціального статусу інтелігенції в нових умовах.*
- 5. Бюрократія в умовах демократії.*

Питання для самоконтролю

1. Що розуміється під соціальною структурою суспільства і який вплив вона робить на формування політичного курсу країни?
2. У чому ви бачите принципову відмінність “веберівської” концепції соціальної стратифікації від безроздільно пануючої раніше в нашому суспільствознавстві концепції соціально-класової структури суспільства?
3. Які, на вашу думку, причини бурхливого процесу соціальної диференціації в Україні в сучасних умовах? Як ви оцінюєте це явище і його можливі наслідки?
4. Які шляхи формування середнього шару в Україні? Всебічно обґрунтуйте положення про те, що саме середній клас є соціальною опорою демократичного режиму.
5. Назвіть основні міри, що запобігають розширенню маргинальності в суспільстві.
6. Дайте визначення поняттю „бюрократія”.